

OSMANLI PARLAMENTOSUNDA ANAYASAYA AYKIRILIK TARTIŞMALARI¹

DEBATES ON UNCONSTITUTIONALITY IN OTTOMAN PARLIAMENT

Seda ÖRSTEN ESİRGEN *

Makale Bilgi

Gönderilme: 25/05/2020
Kabul: 02/07/2020

Anahtar Kelimeler

Anayasa Yargısı,
Kanun-i Esasi,
Osmanlı
Parlamentosu.

Article Info

Received: 25/05/2020
Accepted: 02/07/2020

Keywords

Judicial Review,
1876 Constitution,
Ottoman Parliament.

Özet

Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkelerini benimsediği gibi, değişiklik yapılmasını olağan kanun yapım usulünden farklı şekilde düzenlediği için katı bir anayasa olarak nitelendirilmiştir. Ancak anayasaya aykırı bir kanunun kabulü halinde herhangi bir yargısal denetim öngörülmemiş; bu durum, söz konusu dönem açısından son derece olağan bulunmuştur. Bununla birlikte, Kanun-i Esasi’de iki kanatlı parlamentonun, üyeleri Padişah tarafından belirlenen kanadı olan Heyet-i Ayan’ın görevleri arasında kanunların anayasaya uygunluğunun siyasi denetimi de yer almıştır. Bu doğrultuda, Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca Osmanlı parlamentosunda gerçekleşen görüşmelerde ileri sürülen anayasaya aykırılık iddiaları değerlendirilerek, gerek Devletin temel organları, gerek kişi hak ve özgürlükleri açısından hangi konuların dile getirildiği araştırılmıştır. Söz konusu iddiaların değerlendirilmesi, 1924 Anayasası döneminde ülkede Amerikan modeli bir anayasa yargısı kurulması ihtimali tartışılırken, bu tartışmalara altyapı hazırlanıp hazırlanmadığı açısından önemlidir. Dolayısıyla Türk hukuk sisteminde 1961 Anayasası’yla anayasa yargısı sistemi kabul edildiğinde, konunun Kanun-i Esasi döneminden itibaren süregelen bir tartışma zeminine sahip olduğu ileri sürülebilir.

Abstract

Kanun-i Esasi, dated 1876, the first constitution of Turkish legal history, was described as a rigid constitution as it provided a different way to make the constitutional amendments and also adopted the principles of supremacy and binding force of the constitution. However, the 1876 Constitution did not have provisions establishing judicial review. On the other hand, the first Ottoman parliament was composed of the chambers (the Senate and the Chamber of the Deputy) and the political review of the constitutionality of laws was carried out by the Senate. In this regard, there were many discussions on unconstitutionality about the fundamental organs of the State and human rights in Ottoman parliament during the First and Second Constitutional Era. In the period of 1924 Constitution, while the possibility of establishing an American model of judicial review in Turkey was argued, all the discussions from Ottoman era were formed the basis for them. Therefore, when judicial review system was accepted with the 1961 Constitution, it was understood that the debates on judicial review had a long history from the Ottoman period in the Turkish legal system.

I. GİRİŞ

Çeşitli hukuk sistemlerinde anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı konusunda ortaya çıkan gelişmeler, normlar hiyerarşisi içinde kanunların anayasaya uygun olmasını sağlayacak denetim şekillerini de doğurmuştur.

Yaklaşık aynı dönemde ortaya çıkan ve esas itibarıyla siyasal ve yargısal olarak ikiye ayrılan bu denetim şekilleri, anayasanın üstünlüğü kabul edilse bile, siyasi iktidarın sınırlandırılması ve kişi hak ve özgürlüklerinin korunması gerektiği yönünde oluşan düşünsel birikimin ürünüdür.¹

Kanunların anayasaya uygunluğunun siyasal denetimi, kanunun yasama organında yapımı sırasında veya yapımından sonra yürürlüğe girme aşamasında gerçekleşmekte; siyasi veya siyasi nitelik taşıyan organlardan birisine bırakılmaktadır. Dolayısıyla siyasal denetim, genel olarak yasama organında Meclis Başkanlığı ve komisyonlar, Meclis Genel Kurulu, ikinci meclis ve devlet başkanının anayasaya aykırı bulduğu bir kanunu yürürlüğe sokmayıp, bir kez daha görüşülmesi için yasama organına geri göndermesi yoluyla işletilmektedir. Bu çerçevede siyasal denetim yolu, temsili nitelikli bir organ üzerinde yargı denetiminin demokratik meşruiyetinin olamayacağı düşüncesiyle, yargı organı dışında kalan ve genel olarak oluşumu ve görevleri itibarıyla siyasal nitelikli organ, kurum ve kişilere bırakılan denetim yol ve araçları olarak kabul edilmekte; siyasal nitelikte olmak kaydıyla, denetimin kim tarafından, ne zaman ve hangi yöntemle yapıldığı önem arz etmemektedir.²

Modern anayasalar açısından siyasal denetimin ilk olarak Fransa’da ortaya çıktığı kabul edilmektedir.³ Fransa’da devrim sonrası 1795 Anayasası (III. Yıl) hazırlanırken, dönemin ünlü politikacısı ve aynı zamanda rahip olan Sieyès, konvansiyon meclisinde kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir anayasa jürisi (*jurie consitutionnaire*) kurulmasını önermişse de; reddedilen bu fikir, 1799 Anayasası hazırlanırken, Napoléon Bonaparte tarafından benimsenmiş ve Koruyucu Senato (*Sénat Conservateur*) kurularak, anayasaya uygunluk denetimi yapmakla görevlendirilmiştir. 1852 Anayasası’nda da öngörülen Koruyucu Senato, yayımlanmadan önce bütün kanunları incelemenin yanında, artık hükümet ve vatandaşlar tarafından Anayasaya aykırılığı ileri sürülen bütün işlemleri denetleme yetkisine de sahip kılınmıştır.⁴

Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi ise tarihsel olarak Amerika’da 1803’te ortaya çıkmıştır.⁵ Genel mahkemeler tarafından yapılan bu denetim, “Amerikan modeli anayasa yargısı” veya “merkezileşmemiş anayasa yargısı” olarak adlandırılırken, Federal Yüksek Mahkeme tarafından ilk kez 1803 yılında *Marbury v. Madison* davasında kanunların anayasaya uygunluğunun araştırılabileceğine ve anayasaya aykırı bulunan kanunun uygulanmayacağına karar verilmiştir. Bu sistemde mahkeme, davada uygulayacağı kanunun anayasaya aykırı olduğu kanısına varırsa, bu kanunu somut olayda ihmal etmekte; onun yerine doğrudan doğruya anayasa hükmünü uygulamaktadır. Dolayısıyla anayasaya aykırı olan kanun, aslında iptal edilmemektedir.⁶

Tarihsel olarak Amerika Birleşik Devletleri dışındaki ülkelerde ve özellikle Kıta Avrupası ülkelerinde genel mahkemeler, kendilerini kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekte yetkisiz görmüşlerdir. Bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı’na kadar kanunların anayasaya aykırı

¹ ALDIKAÇTI, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İÜHF Yayınları, İstanbul 1982, s. 350 vd.

² ONAR, Erdal, *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler*, Ankara 2003, s. 19; ANAYURT, Ömer, *Anayasa Hukuku: Genel Kısım*, Seçkin Yayınları, Ankara 2018, s. 648, 649; İBA, Şeref-KILIÇ, Abbas, *Anayasa Yargısı Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara 2019, s. 51-57.

³ Eski Yunan ve Roma’daki uygulamaların değerlendirilmesi hakkında bilgi için bkz. FEYZİOĞLU, Turhan, *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1951, s. 19; ONAR, s. 1-9.

⁴ FEYZİOĞLU, s. 19-26; TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul 2014, s. 211, 212.

⁵ Kanunların yargısal denetiminin öncüsü olarak İngiltere’de 1610 yılında verilen Dr. Bonham kararı anımlıdır. Söz konusu kararda, common law kurallarının parlamento tarafından kabul edilen kanunların üstünde olduğu ve kanunların geçerliliğinin üst norm olan common law kurallarına uygun olması şartına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Ancak söz konusu karar, sonraki yargı içtihatlarıyla desteklenerek geliştirilmemiştir. Karar hakkında detaylı bilgi için bkz. GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. II, Ekin Yayınevi, Bursa 2011, s. 701.

⁶ GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2019, s. 1068. Söz konusu ihmalin *stare decisis* ilkesi gereğince diğer davalarda tekrarlanması ve *erga omnes* etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. II, s. 817, 818.

olmaması gerekliliği bir yaptırıma bağlanmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, Batı Avrupa ülkelerinde kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli anayasa mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır.⁷ “Avrupa modeli anayasa yargısı” veya “merkezleşmiş anayasa yargısı” olarak nitelendirilen bu sistemde, kanunların anayasaya uygunluğunun bu işle görevlendirilen özel bir mahkeme tarafından denetlenmesi söz konusu olup, genel mahkemeler ise anayasaya olası herhangi bir aykırılık tespit etmeleri halinde, somut norm denetimi kapsamında Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilmektedirler.⁸

Görüldüğü üzere, XIX. yüzyılın başından itibaren yaygınlaşmaya başlayan anayasa yargısı uygulamaları kapsamında farklı organlar tarafından, değişik zamanlarda⁹, çeşitli metotlar uygulanarak gerçekleştirilen ve birbirinden oldukça farklı sonuçlar ortaya koyan denetim türleri söz konusudur.¹⁰

Bu süreçte Osmanlı-Türk anayasal gelişmelerine bakıldığında, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla gerek kanun yapım tekniği, gerek yönetim usulü açısından çeşitli yenilikler ortaya çıkmış; 1876 yılına gelindiğinde, bir anayasanın ilan edilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Anayasa hazırlanırken, anayasa yargısına yer verilip verilmeyeceği sorunu, dönemine uygun olarak ortaya çıkmamış¹¹; 1803 yılından beri Amerika'da işleyen anayasa yargısı, bu süreçte hiç gündeme gelmemiştir. Nitekim hazırlık çalışmalarında kaynak olarak yararlanılan Belçika Anayasası'nda¹² kanunların anayasaya uygunluğuna ilişkin herhangi bir denetim öngörülmemiştir. Yararlanılan diğer bir anayasa olan Prusya Anayasası'ndan farklı olarak¹³ ise Kanun-i Esasi'de anayasanın katılığı ilkesi benimsenmiş (md. 116); ayrıca anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı da açıkça düzenlenmiştir (md. 115).

Ancak yazılı ve katı anayasaya sahip olmak ve anayasanın üstünlüğüne yer vermek, her zaman anayasanın üstünlüğünün gerçekleştirilmesinde yeterli güvenceyi sağlamamıştır.¹⁴ Nitekim 115. ve 116. maddeler uyarınca kanunların Kanun-i Esasi'ye uygun olması zorunluluğu bulunduğu kabul edilirken¹⁵, etkin bir denetim öngörüldüğü söylenemez.

Söyle ki, Kanun-i Esasi'de kanunların anayasaya uygunluğu konusunda öngörülen siyasal denetimin, sisteme yeni dahil edilen ve Meclis-i Umumi adını taşıyan iki kanatlı parlamentonun, üyeleri Padişah tarafından belirlenerek oluşturulan kanadı olan Meclis-i Ayan tarafından gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Dolayısıyla aşağıda açıklanacağı üzere, Kanun-i Esasi'nin gerek kanun yapım usulü, gerek Meclis-i Ayan'ın oluşumu ve işleyişiyle ilgili hükümleri çerçevesinde, Meclis-i Ayan etkili bir siyasal denetim faaliyeti gerçekleştirecek özelliklere sahip kılınmamıştır.

1876 Anayasası'ndan sonra yürürlüğe giren Türk hukuk tarihinin tek yumuşak anayasası olan ve meclis hükümeti sistemini benimseyen 1921 Anayasası'nda da Meclis, kanun yapımında serbest bırakılmamıştır. Öyle ki, Anayasa'nın 7. maddesindeki “*Kavanin ve nizamat tanziminde muamelat-ı nasa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkam-ı fikhiye ve hukukiye ile adap ve*

⁷ Bu modelin ilk örneği, 1920 Avusturya Anayasası ile kurulan Avusturya Anayasa Mahkemesi'dir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise 1947 İtalyan, 1949 Alman Anayasaları merkezi tipte bir anayasa mahkemesi kurmuşlardır. GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 1066-1068.

⁸ GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 1068, 1069.

⁹ Anayasaya uygunluk denetiminin zamanı ve özellikle a priori denetim hakkında detaylı bilgi için bkz. DEĞERLİ, Yavuz Selim, Anayasa Yargısında Ön-Denetim ve Türk Anayasa Yargısı, Yıldırım Bayezit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 59 vd.

¹⁰ Karşılaştırmalı olarak anayasaya uygunluk denetimi şekilleri ile tarihsel gelişim süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. TUNÇ, Hasan, Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 89-160.

¹¹ ÜNAL ÖZKORKUT, Nevin, “1876 Anayasası'nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53 (1), 2004, s. 177.

¹² Kuvvetler ayrılığını benimseyen 1831 tarihli Belçika Anayasası hakkında detaylı bilgi için bkz. DESEURE, Brecht, “Constitutional Precedence and the Genesis of the Belgian Constitution of 1831”, in MüBig, Ulrike (ed.), Reconsidering Constitutional Formation II-Decisive Constitutional Normativity From Old Liberties to New Precedence, Springer, 2018, s. 246-248.

¹³ 1851 tarihli Prusya Anayasası, 107. maddesinde anayasanın olağan yasama yoluyla değiştirileceğini düzenlemiştir. ÜÇOK, Coşkun, “1876 Anayasasının Kaynakları, Özellikle 1851 Prusya Anayasası”, Türk Parlamentosunun İlk Yüzyılı, Haz.: Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1976, s. 24.

¹⁴ ANAYURT, s. 639; GÜLSOY, Mehmet Tevfik, Türkiye'de Anayasanın Üstünlüğü ve Bağlayıcılığı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 82.

¹⁵ FEYZİOĞLU, s. 251; TANÖR, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 148.

muamelât esas ittihaz kılınır” hükmü, Kanun-i Esasi’nin 1909 yılında değiştirilen 118. maddesiyle aynıdır ve literatürde aralarında anayasanın üstünlüğü açısından bir bağlantı kurulabileceği belirtilmiştir.¹⁶

Ülkemizde kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi meselesi, esas itibarıyla ancak 1924 Anayasası ile önem kazanmıştır.¹⁷ Anayasa’nın 103. maddesi, “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahâne ile ihmâl veya tâtîl olunamaz. Hiçbir kanûn Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na münâfî olamaz*” şeklinde olup, aykırılığın nasıl tespit edileceğini belirsiz bırakmıştır. Bu durum, mahkemelerin anayasaya aykırı kanunları bakmakta oldukları bir dava münasebetiyle uygulamaktan kaçınıp kaçınamayacakları tartışmalarını başlatmış; ancak gerek mahkeme içtihatlarında, gerek doktrinde kesin bir sonuca varılamamıştır.¹⁸

Söz konusu tartışmalar, 1927 yılında verilen bir yerel mahkeme kararıyla başlamış; sonunda mahkemenin kararında ısrar etmesi sonucunda, Yargıtay Genel Kurulu’nun 20 Nisan 1927 ve E.50/K.59 sayılı kararıyla konuya açıklık getirilmiştir. Bu noktada Yargıtay, ısrar kararını kanunların anayasaya uygunluğunun mahkemelerce incelenemeyeceği gerekçesiyle değil, olayda anayasa hükümlerine aykırı bir husus görülmediğinden bozmuştur. Bu tarihten sonra doktrinde önemli tartışmaların başladığı görülmüş; ancak uygulamada mahkemeler tarafından anayasaya aykırı kanunların uygulanmasından kaçınma yönünde bir gelişmeye uzun süre rastlanmamıştır. 1949 yılında bu konu, Akşehir Asliye Hukuk Mahkemesi hakimi Refik Gür tarafından verilen bir karar nedeniyle tekrar gündeme gelmiş ve Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 1952 yılında Türkiye’de kanunların anayasaya uygunluklarının mahkemeler tarafından denetlenemeyeceği gerekçesiyle bozma kararı vermiştir.¹⁹ Söz konusu Yargıtay kararı, doktrinde farklı görüşler doğursa da²⁰; sonuçta Türk hukuk sisteminde anayasa yargısının kurulabilmesi, 1961 Anayasası’nda bir Anayasa Mahkemesi’nin oluşturulmasıyla mümkün olmuştur.

Bu çalışmada, öncelikle Türk hukuk tarihinin ilk anayasasının yürürlük döneminde parlamentoda anayasaya aykırılık olarak hangi hususların dile getirildiği, yapılan değerlendirmelerin 1924 Anayasası dönemindeki tartışmalara birikim sağlayıp sağlamadığı araştırılacaktır. Bu şekilde Osmanlı parlamentosundaki değerlendirme ve girişimlerin, Cumhuriyetin ilk yıllarında anayasa yargısının kurulup kurulamayacağı konusundaki tartışmaların öncülleri olup olmadığı ortaya konulacaktır.

II. KANUN-İ ESASİ ÇERÇEVESİNDE ANAYASANIN ÜSTÜNLÜĞÜ VE KANUNLARIN ANAYASAYA UYGUNLUĞUNUN SİYASAL DENETİMİ

Yazılı bir anayasa düzeninde anayasanın üstünlüğü, birbiriyle iç içe geçmiş şekilde devletin kurucu işlemi olmak ve iktidarı anayasayla sınırlamak itibarıyla maddi, kurucu iradenin eseri olmak itibarıyla organik ve diğer tüm hukuk kurallarından farklı usul ve esaslarla yapılmak ve değiştirilmek itibarıyla da biçimsel açıdan gerçekleşebilir.²¹

Bu çerçevede Kanun-i Esasi’de öngörülen anayasanın üstünlüğü olgusu değerlendirilmeden önce, Kanun-i Esasi’nin Padişahın tek taraflı bir ihsanı olarak, Padişah tarafından oluşturulan bir kurulca hazırlanan, yüzyıllardır mutlak egemen olarak kullandığı yetkilerini sınırlandırmayan, devletin işleyişini düzenleyen bir ferman-anayasa niteliğinde olduğu belirtilmelidir.²² Bu özelliklerinin yanında, anayasanın üstünlüğünün açıkça ifade edilmiş olması önemlidir.

Kanun-i Esasi’nin 115. maddesinde yer verilen, “*Kanun-i Esasi’nin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil veya icradan ıskat edilemez*” ifadesiyle, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı açıkça belirtilmiştir.

Osmanlı dönemi hukuk literatüründe bu maddenin, Kanun-i Esasi’de düzenlenen esasların

¹⁶ FEYZİOĞLU, Turhan, Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi, AÜSBF Yayınları, Ankara 1951, s. 253; ARMAĞAN, Servet, Anayasa Mahkememizdeki Kazai Murakabe Sistemi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 15.

¹⁷ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. OKANDAN, Recai Galip, “Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 33 (1-2), 1967, s. 3-21.

¹⁸ FEYZİOĞLU, s. 253, 254; ARMAĞAN, s. 15, 16.

¹⁹ Hazine v. Kurt Davası’nda Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun 3 Aralık 1952 tarih ve E. 4/209/96 ve K. 140 sayılı Kararı hakkında detaylı bilgi için bkz. GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 1072-1074.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. FEYZİOĞLU, s. 253-275; ARMAĞAN, s. 15-20; ONAR, s. 165-201; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 1071, 1075.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. ANAYURT, s. 640-642.

²² TANÖR, s. 133-144.

hiçbir şekilde lağvedilememesini sağladığı ifade edilmiştir. Bu açıdan Mustafa Asım'ın inanç, dil, basın, eğitim ve toplantı özgürlükleri gibi temel hak ve özgürlüklerin anayasada gösterilen şekilde yapılacak anayasa değişiklikleriyle dahi ortadan kaldırılmasına 115. maddenin engel olacağı şeklindeki yorumu dikkat çekicidir.²³

Cumhuriyet dönemi hukuk literatüründe de, Kanun-i Esasi'nin 115. maddesinden hareketle, mahkemeler tarafından davada uygulanan kanun hükmünün anayasaya aykırı olup olmadığı yönünde denetim yapılabileceği ileri sürülmüşse de, o dönemde bu yönde bir uygulamaya rastlanmadığı belirtilmiştir.²⁴

Bu çerçevede öngörülen hiyerarşi gereğince, kanun teklif ve tasarılarının Kanun-i Esasi'ye uygunluğu konusunda parlamentodaki tartışmalarda da, hukuki dayanak olarak 115. maddenin vurgulandığı görülmektedir.

Ancak bir anayasanın üstünlüğünün sağlanabilmesi için, anayasada açıkça belirtilmesi yeterli olmayıp, iki temel şartın varlığı önem arz etmektedir: Katı anayasa niteliği ve kurulu güçlerin anayasaya aykırı işlemlerini denetim altına alacak bir sistemin kurulmuş olması.²⁵

Kanun-i Esasi açısından katı anayasa niteliği, 116. madde kapsamında düzenlenmiş; anayasada değişiklik yapılması, olağan kanun yapım usulünden farklı bir sürece tabi tutulmuştur.

Bilindiği gibi, Padişahın yasama yetkisi, iki kanatlı parlamentoyla sınırlı olarak paylaşılmış; parlamentonun seçimle oluşan kanadı olan Meclis-i Mebusan'ın yetkileri, Padişah tarafından seçilen üyelerden oluşan ve parlamentonun diğer kanadını oluşturan Meclis-i Ayan ve hiçbir temsili niteliği bulunmayan Şura-yı Devlet'in²⁶ varlığıyla kısıtlanmıştır. Kanun teklif etme hakkı, Heyet-i Vükela ile Meclislere ait olmakla birlikte; Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın, ancak kendi görev alanlarına giren konularda kanun teklif etmeleri kabul edilmiştir. Yasama sürecini, kanun teklifinin görüşülmesine Sadaret aracılığıyla verdiği izinle başlatan Padişah, Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan tasarının Meclislerde oyçokluğuyla kabul edilmesinden sonra, tasarımı onaylayabileceği gibi, mutlak veto yetkisine de sahiptir.²⁷

Ancak Kanun-i Esasi'de değişiklik yapılması, bu süreçten farklı düzenlenerek, 116. madde uyarınca her iki Meclis'in 2/3 çoğunluğunun kararına ve Padişahın onayına bağlı tutulmuştur.²⁸ Dolayısıyla aranan bu nitelikli çoğunluk, Kanun-i Esasi'ye katı anayasa niteliği kazandırmıştır.

Bu çerçevede 115. ve 116. maddeler, kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanmasında önemli yapıtaşları niteliğinde olmakla birlikte, Kanun-i Esasi'de öngörülen siyasal denetimin varlığı, uygulamada büyük önem arz etmektedir.

Kanun-i Esasi'de kanunların anayasaya uygunluğunun siyasal denetimi, Padişah tarafından ömür boyu görev yapmak üzere seçilen üyelerden oluşan Meclis-i Ayan'a verilmiştir. Konumu nedeniyle Kanun-i Esasi'nin “muhafızları”²⁹ arasında kabul edilen Meclis-i Ayan, yasama sürecinde önüne gelen teklif ve tasarıları Kanun-i Esasi hükümlerine uygunluk açısından incelemekle görevlendirilmiştir (md. 64).

Meclis-i Ayan, bu konumuyla, 1852 tarihli Fransız Anayasası'nda öngörülen Senato'nun bir taklidi olarak yorumlanmıştır. Zira Kanun-i Esasi hazırlıkları sırasında Sait Paşa tarafından tercüme edilen 1852 tarihli Fransız Anayasası'nda, İmparator tarafından seçilen üyelerden oluşan bir Senato, Hükümet ve Meclis'in işlemlerinin anayasaya uygunluğunu denetlemektedir.³⁰

İlk Osmanlı anayasasında da, Meclis-i Ayan'ın kanun teklif ve tasarılarını Kanun-i Esasi'ye uygunluk açısından incelerken, aykırılık gördüğü takdirde tamamen reddedebilmesi ya da düzeltilmesi için Meclis-i Mebusan'a iade edebilmesi söz konusu olmuştur.

Örneğin Birinci Meşrutiyet döneminde 2 Şubat 1878 tarihli Meclis-i Mebusan birleşiminde örfi idare konusunda hazırlanan kanun tasarısının, bir fıkranın anayasaya aykırı bulunması nedeniyle Meclis-i Ayan tarafından iade edildiği görülmüş; farklı birleşimlerde de bu yetkisi

²³ MUSTAFA ASIM, Hukuk-ı İdare ve Hukuk-ı Esasiye (Hukuk-ı Esasiye-3.Kitab), İstanbul 1334, s. 9.

²⁴ ONAR, s. 163.

²⁵ ANAYURT, s. 643, 644; GÜLSOY, s. 77-82.

²⁶ Birinci Meşrutiyet döneminde Şura-yı Devlet'in yetkileri hakkında bilgi için bkz. MEHMED ZİYAEDDİN, Hukuk-ı Siyasiye ve İdare, İstanbul 1327, s. 201-210; İBRAHİM HAKKI, Hukuk-ı İdare, C. I, İstanbul 1312, s. 27-35; AHMED ŞUAYB, Hukuk-ı İdare, Birinci Kısım, Dersaadet 1326-1328, s. 170-179.

²⁷ TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975, s. 113; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 51.

²⁸ 1876 Anayasası'nda talî kurucu iktidar, Meclis-i Umumi ile Padişah arasında paylaşılmıştır. Padişah, tek başına talî kurucu iktidarı kullanamaz. Meclis-i Umumi ise bu iktidara sahip olmakla birlikte, yaptığı değişikliğin geçerliliği için Padişah onayını da elde etmesi gerekir. GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 56, 57.

²⁹ TUNAYA, s. 113.

³⁰ TUNAYA, s. 108.

zaman zaman dile getirilmiştir.³¹

Diğer taraftan, korunmaya çalışılan anayasanın, esas itibarıyla Padişahın hak ve yetkilerini güvence altına aldığı düşünüldüğünde, söz konusu maddelerin, beklenen meşrutî-demokratik birer yasama ve yürütme organı yaratmaya yetmediği; söz konusu maddelerin anlamını yitirmesine neden olacak mahiyette olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Kanun-i Esasi'nin en büyük zayıflığı, bunu en iyi yapabilecek organ olan parlamentoyu, kendini ve Kanun-i Esasi'yi koruyacak şekilde oluşturmamasıdır. Nitekim söz konusu maddeler, ilanından kısa bir süre sonra ve otuz yılı aşkın bir süre için anayasanın askıya alınmasına engel olamamıştır.³²

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından 1909 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle, yasama ve yürütme organlarının oluşumu ve çalışmaları açısından Padişahın yetkileri sınırlandırılarak kuvvetler ayrılığı kurulmaya çalışılırken, kişi güvenliği ve tanınan diğer haklar ile yargısal güvenceler de anlam kazanmıştır. Tüm bu değişikliklerle Osmanlı Devleti'nde "Anayasa metni içerisinde" hukuk devleti anlayışının önemli biçimsel koşullarının bir kısmının yerine getirildiği belirtilmiştir.³³ Ancak ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan olağanüstü koşullarının etkisiyle, Hükümetlerin anayasaya aykırı olarak nitelendirilen uygulamaları ortaya çıkmış; İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca gerek Meclis-i Mebusan'da, gerek Meclis-i Ayan'da, birçok konu, farklı açılardan anayasaya aykırı bulunarak gündeme taşınmıştır. Bu durum, kanunların anayasaya uygunluğu konusunda her zaman etkili bir denetimi sağlamasa da; hukuk devleti anlayışının gelişim sürecini izlemek açısından önemli bir tarihsel zemin hazırlamıştır.

III. OSMANLI PARLAMENTOSUNDA ANAYASAYA AYKIRILIK TARTIŞMALARI

Kanun-i Esasi hükümleri çerçevesinde gerek mebuslar, gerek Meclis-i Ayan üyeleri tarafından görüşmelerde ileri sürülen anayasaya aykırılık iddiaları, esas itibarıyla devletin temel organları ile temel hak ve özgürlükler olarak iki ana grup şeklinde sınıflandırılabilir.

A. Devletin Temel Organları

Kanun-i Esasi ilk kabul edildiğinde, yasama büyük ölçüde, yürütme ise tamamen Padişahın iradesine bağlı şekilde düzenlenmiş; yetkilerin kullanımında Padişahı sınırlandırabilecek ya da denetleyebilecek herhangi bir kurum ya da mekanizma öngörülmemiştir.

Yasama yetkisinin Kanun-i Esasi'ye uygun şekilde kullanılması, ilk olarak Birinci Meşrutiyet döneminde 7 Nisan 1877 tarihli Meclis-i Mebusan birleşiminde Selanik mebusu Vasiliki Bey tarafından dile getirilmiştir. Vasiliki Bey, "*bilcümle kanun ve nizamların, tamamıyla Kanun-i Esasi'nin havi olduğu kavaid-i külliyeye muvafık ve mutabık olması şart-ı mutlak*" diyerek, Kanun-i Esasi'ye uygun düzenleme yapmak zorunda olduklarını, aykırı hiçbir düzenlemeyi onaylayamayacaklarını vurgulamıştır. Nitekim yaklaşık bir ay sonra, 15 Mayıs 1877 tarihinde görüşülmekte olan İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda askere gidecek olanların oy kullanmak için vekil tayin edebilmesinin Kanun-i Esasi'de öngörülen gizli oy esasına aykırı olduğunun belirtilmesiyle, aykırılık iddiası ilk kez açıkça parlamentoda ileri sürülmüştür.³⁴

İkinci toplantı yılında da, yasama yetkisinin Kanun-i Esasi'ye uygun kullanılması gerektiği yönünde benzer beyanlara rastlanmaktadır. Örneğin 7 Şubat 1878 tarihli Meclis-i Mebusan birleşiminde Yusuf Ziya Efendi, bu durumu "*biz Kanun-i Esasi'nin harf-i vahidinin aleyhinde bulunamayız*" diyerek vurgulamıştır.³⁵ Ayrıca 5 Şubat ve 9 Şubat 1878 tarihli birleşimlerde Sadrazamlık unvanının Hükümet tarafından Başvekalet olarak değiştirilmesinin, Kanun-i Esasi'nin çeşitli maddelerine (md. 27-29, 115, 116) aykırı olduğu iddiaları gündemde başlı başına yer almış; gerekçesinin Hükümetten sorularak, açıklama yapılması istenmiştir.³⁶

Bilindiği gibi, Birinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı parlamentosu kısa süre faaliyet göstermiş; günümüze görüşmeler hakkında sınırlı bilgi ulaşımıştır. Ancak bu çerçevede yetkilerin anayasaya uygun kullanılmasına dair görüşlerin aktarılması, Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri açısından dikkat çekici niteliktedir.

³¹ US, Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan 1293 (1877) Zabıt Ceridesi, C. II, İstanbul 1939, s. 285, 287; 339.

³² TANÖR, s. 148, 149; ÖZKORKUT, s. 176.

³³ ÖZKORKUT, s. 183, 184.

³⁴ US, C. I, s. 84, 256, 257.

³⁵ US, C. II, s. 301, 346, 349, 350.

³⁶ US, C. II, s. 310-311, 372-373.

İkinci Meşrutiyet döneminde ise Meclis-i Mebusan'ın ilk yılında 5 Mayıs 1909 tarihli birleşimde, Edirne mebusu Agop Babikyan Efendi, hiçbir meşrutî yönetimde anayasaya aykırı yapılan kanunların geçerli olamayacağını belirtirken, yapılacak her kanunun mutlaka Kanun-i Esasi'ye uygun olması gerektiğini vurgulamıştır.³⁷

İstanbul mebusu Kozmîdi Efendi ise yasama yetkisinin Kanun-i Esasi'ye uygun şekilde kullanılmasını gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir³⁸: “...*Ne Hükümet ahkâm-ı esasiyeye mugayir bir kanun teklif edebilir, ne de Meclis-i Mebusan Kanun-i Esasi'yi tebdil ve tağyir etmedikçe, onun hükm-i sarihine mugayir olan bir kanunu kabul edebilir...*”.

Benzer şekilde, Yozgat mebusu Şakir Bey, teklif ve tasarıları Kanun-i Esasi'ye uygunluk yönünden inceleyecek Meclislerin, Kanun-i Esasi'ye aykırı kanun kabulüne hakları olmadığını söylerken³⁹; Meclis-i Ayan'da da Bohor Efendi'nin “...*Kanun-i Esasi'ye mugayir olan teklifler re'ye konulmaz, Makam-ı Riyaset'ten ret olunur*” şeklindeki sözleri⁴⁰, Meclis Başkanlığı'nın bu süreçteki rolüne dikkat çekmiştir.

Görüldüğü üzere, Meşrutiyet dönemi boyunca parlamento üyeleri arasında yasama yetkisinin anayasaya aykırılık doğurmayacak şekilde kullanılmasında fikir birliği sağlanmıştır.

Diğer taraftan, ileri sürülen çeşitli anayasaya aykırılık iddialarına bakıldığında, bir kanunda yapılacak değişikliğin nizamnameyle gerçekleştirilmesi⁴¹, Hükümetin Kanun-i Esasi'ye aykırı bir nizamname hazırlaması nedeniyle parlamenter denetime başvurulması gerektiği⁴² ya da belediyeler tarafından kanuna dayanmayan vergi tahsili nedeniyle Meclis'e önerge verilmesi⁴³ gibi hususlar kapsamında dile getirildiği görülmektedir.

Ancak parlamentodaki anayasaya aykırılık tartışmaları arasında Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinde yürütme organına tanınmış bir yetki önemli yer tutmaktadır. Söz konusu madde, Meclislerin kapalı olduğu zamanlarda, olağanüstü şartlar ortaya çıktığı takdirde, yürütme organının Kanun-i Esasi'ye aykırı olmayan kararlarının, Meclis-i Mebusan'ın vereceği karara kadar, geçici olarak kanun hüküm ve kuvvetinde olacağını öngörmüştür.

Birinci Meşrutiyet döneminde ve parlamentonun kapalı olduğu otuz yıl boyunca 36. maddeye dayanılarak birçok hukuki düzenleme yapıldığı gibi, İkinci Meşrutiyet döneminde de Hükümetler tarafından sıklıkla bu yola başvurulmuştur. Ancak İkinci Meşrutiyet dönemi açısından farklı olan nokta, kanun-ı muvakkat uygulamasının parlamentoda Kanun-i Esasi'ye aykırılık açısından sıklıkla eleştiriye uğramasıdır.

İlk olarak 21 Ocak 1909 tarihli Meclis-i Mebusan toplantısında, Meclis tarafından henüz onaylanmamış kanun-ı muvakkatler açısından anayasaya aykırılık iddiaları gündeme geldiğinde, Samsun mebusu Mehmet Ali Bey, Kanun-i Esasi'ye aykırı düzenlemeleri kaldırmanın, neredeyse varolan bütün kanunların lağvedilmesi anlamına geleceğini belirtmiştir.⁴⁴

Ardından kanun-ı muvakkatlerin Kanun-i Esasi'ye aykırı olabileceği iddiası, 6 Şubat 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a sunulan ve 1890 tarihli bir Nizamname'ye dayanarak hazırlanan “Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhas Hakkında Kanun Lâyhısı” ile somutlaşmıştır. Şura-yı Devlet mazbatasında, üyelere Muhtar Bey'in Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinde öngörülen “zaruret-i mübreme” halinin bulunmadığına dikkat çekmesi ve aslında Meclis-i Mebusan'ın tasdikine sunulması gereken bir düzenlemenin yürürlüğünün sürdürülmesinin Anayasa'ya aykırı olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir.⁴⁵ Dolayısıyla kanun-ı muvakkatlerin Kanun-i Esasi'ye aykırılığının, ilk olarak Şura-yı Devlet'te dile getirildiği kabul edilebilir.

Kanun-ı muvakkatlerle ilgili Kanun-i Esasi'ye aykırılık iddiaları, esas itibarıyla 36.

³⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre: I, İçtima Senesi: I, C. III, 67. İnikat, 22 Nisan 1325 (M. 5 Mayıs 1909), s. 259.

³⁸ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. IV, 105. İnikat, 20 Mayıs 1325 (M. 2 Haziran 1909), s. 169.

³⁹ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: I, C. I, 12. İnikat, 30 Kanunuevvel Temmuz 1330 (M. 12 Ocak 1915), s. 166.

⁴⁰ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC), Devre: III, İçtima Senesi: III, C. I, 9. İnikat, 23 Teşrinisani 1332 (M. 6 Aralık 1916), s. 107.

⁴¹ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: I (İçtima-i Fevkalade), C. II, 37. İnikat, 5 Temmuz 1330 (M. 18 Temmuz 1914), s. 380.

⁴² MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: IV, C. I, 29. İnikat, 7 Kanunusani 1334 (M. 7 Ocak 1918), s. 526.

⁴³ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. IV, 91. İnikat, 30 Mayıs 1325 (M.12 Haziran 1909), s. 331.

⁴⁴ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. I, 16. İnikat, 8 Kanunusani 1324 (M. 21 Ocak 1909), s. 291.

⁴⁵ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. II, 45. İnikat, 11 Mart 1325 (M. 24 Mart 1909), s. 425.

maddede öngörülen koşullar oluşmadan kabul edilmeleri hususunda ortaya çıkmış; İkinci Meşrutiyet döneminde Meclis açılmadan birkaç gün önce yürürlüğe giren kanun-ı muvakkatler hakkında da çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.

1915 yılında bu şekilde kanun-ı muvakkat çıkarılmasının Kanun-i Esasi'ye uygun olmadığı ve reddi gerektiği Meclis'te dile getirilmiştir. Diyarbekir mebusu Feyzi Bey, Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinin Hükümete bir hak verdiğini savunurken⁴⁶; yaklaşık bir ay sonra İzmit mebusu Ziya Bey, söz konusu kanun-ı muvakkatlerin doğrudan doğruya Kanun-i Esasi'ye aykırı düzenlenip yayımlandığını, Meclis'in bunları kabul etmesinin hükümetleri cesaretlendireceğini dile getirmiştir. Ancak Şam mebusu Faris el-Huri Efendi, içinde bulunulan I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Meşrutiyeti ihlal eden bu gibi durumlarla karşılaşmayacağını ümit ettiğini belirtirken, Kanun-i Esasi'ye uygunluk açısından araştırıldığında düzenlemelerin büyük çoğunluğunun reddedilmesi gerektiğini söyleyerek, çok önemli olmayan konuların dahi kanun-ı muvakkat ile düzenlenmesini, Meclis'in emrivakiyle karşı karşıya bırakılması olarak yorumlamıştır.⁴⁷

Benzer şekilde 1917 yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi, parlamentonun açılmasından birkaç gün önce yürürlüğe girmiş; Aydın mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi, bu durumu eleştirirken; Kararname'nin, Kanun-i Esasi'nin gayrimüslim vatandaşların dinlerinin serbestçe icrasını ve cemaatlere tanınan birtakım ayrıcalıkları düzenleyen 11. maddesine aykırı olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸

Kanun-ı muvakkatlerin Kanun-i Esasi'ye aykırılığı tartışmalarına literatürde de zaman zaman değinilmiş; Anayasa'da açıkça kanuna hasredilmiş olan vergi konusunda dahi, düzenlemelerin kanun-ı muvakkat olarak yapılması eleştirilmiştir.⁴⁹ Ancak Hükümetlerin zorunluluk halinde Kanun-i Esasi'ye açıkça aykırı şekilde çıkardıkları kanun-ı muvakkatlerin yürürlükte kalmaya devam etmelerine ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartların neden olduğu vurgulanmıştır.⁵⁰

Meşrutiyet döneminin sonuna kadar kanun-ı muvakkat uygulaması, söz konusu tartışmalara ve eleştirilere rağmen aynı şekilde sürdürülmüş; yasama-yürütme ilişkilerinin anayasaya aykırılık da dahil olmak üzere birçok boyutunu gözler önüne sermiştir.

Kanun-i Esasi'de yargı konusundaki hükümler ışığında parlamentoda ileri sürülen anayasaya aykırılık iddialarına bakıldığında, örfi idare sürecinde Hükümete karşı geldiği iddia edilen kişilerin mahkemeye çıkarılmamaları⁵¹, yargılamanın aleniliği ve kanuni hakim ilkelerinin ihlali⁵² gibi iddialar ile olağanüstü mahkeme kurma yasağına aykırı düzenleme yapılmaması⁵³ gibi hususlar dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Kanun-i Esasi'nin yargı ve özellikle yargısal güvenceler konusundaki kapsamlı içeriği, anayasaya aykırılık iddiaları için önemli bir dayanak oluşturmuştur.

Ancak yargı konusunda en önemli gelişme olarak, Meclis-i Mebusan'a sunulan ve kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanması yönünde yapılan bir anayasa değişikliği teklifi gösterilebilir.

1916 yılında Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, Kanun-i Esasi'nin her davanın ait olduğu mahkemede görüleceğini düzenleyen 85. maddesinde bir değişiklik teklif etmiş; mahkemelerin Kanun-i Esasi ile kanunlar arasında bir ayrılık gördükleri takdirde, Kanun-i Esasi'yi uygulamayı tercih ederek hüküm vermeye mecbur olduklarına ilişkin bir fıkra eklenmesini önermiştir.⁵⁴

Ayrıca bir kanunun uygulanmasından dolayı zarara uğramış olan bir kişinin, mahkemeye vereceği dilekçeyle o düzenlemenin Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğunu ileri sürmesi halinde,

⁴⁶ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: I, C. I, 42. İnikat, 15 Teşrinievvel 1331 (M. 28 Ekim 1915), s. 590.

⁴⁷ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: II, C. I, 7. İnikat, 26 Teşrinisani 1331 (M. 9 Aralık 1915), s. 129, 130.

⁴⁸ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: IV, C. I, 5. İnikat, 15 Teşrinisani 1333 (M. 15 Kasım 1917), s. 30, 31.

⁴⁹ MAZC, Devre: III, İçtima Senesi: III, C. I, 27. İnikat, 26 Kanunusani 1332 (M. 8 Şubat 1917), s. 381.

⁵⁰ KUZU, Burhan, Türk Anayasa Hukukunda Kanun Hükümünde Kararnameler, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s. 251.

⁵¹ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. IV, 105. İnikat, 20 Haziran 1325 (M. 3 Temmuz 1909), s. 165.

⁵² MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: V, C. I, 16. İnikat, 21 Teşrinisani 1334 (M. 21 Kasım 1918), s. 179.

⁵³ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: V, C. I, 18. İnikat, 25 Teşrinisani 1334 (M. 25 Kasım 1918), s. 195.

⁵⁴ "Mahkemeler, rüyet eyledikleri hususatın mahihittatbiki olan mevadd-ı kanuniyye beyninde mübayanet görürlerse, Kanun-i Esasi ahkâmını sair kavanin ve nizamatin cümlesine ve kavanin-i saireyi evamir ve nizamata tercih eylemeye mecburdurlar. Ve bir kanun ve nizamı icrasından kendisini mutazarrır addeden şahıs, o kanun veya nizamın Kanun-i Esasi'ye mugayir olduğundan bahisle Mahkemeye istida verir ve Mahkeme dahi işbu iddiayı haklı görürse, Kanun-i Esasi'ye mugayir olan o kanunun müstedi hakkında icra olunmamasına karar vermekle mükelleftir".

iddiası haklı bulunursa, mahkeme söz konusu düzenlemenin dilekçe sahibi hakkında uygulanmaması yönünde karar vermekle yükümlü olacaktır.⁵⁵ Söz konusu teklif, incelenmek üzere Layiha Encümeni'ne sevk edilmiş; gündeme yaklaşık bir yıl sonra tekrar gelmiştir.

27 Ocak 1917 tarihli birleşimde Artin Boşgezenyan Efendi, teklifi hakkında konuşurken, Kanun-i Esasi'nin -Avrupa'daki anayasalarla benzer şekilde- kendi hükümlerinin doğru olarak uygulanmasını sağlayacak güvenceye sahip olmadığını, temel hakları ihlal edecek bir kanunun kabulü halinde mahkemelerin söz konusu kanunu uygulamakla yükümlü olduğunu, hakimlerin Kanun-i Esasi'ye uygunluğunu incelemeye yetkili olmadıklarını belirtmiştir.⁵⁶

Artin Boşgezenyan Efendi, konuyla ilgili çözümün Amerikan Anayasası'nda getirildiğini, mahkemelerin anayasaya aykırı buldukları kanunu yok saymaya yetkili ve mecbur olduklarını, anayasayı her türlü düzenlemeye tercih etmekle yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Ancak verilen bu kararın genellik arz etmeyip, mahkemenin önündeki olayla sınırlı olduğunu, kanun hükmünün herkes için iptal edilmediğini vurgulamıştır.

Teklifin ele alındığı Layiha Encümeni adına birleşimde söz alan Bayazıt mebusu Mehmet Şefik Bey, mahkemelerin kanunları uygulamada ve yorumlamada serbest olduklarını, verecekleri kanuna aykırı bir karara karşı müdde-i umumiler ve ilgili kişiler tarafından kanun yollarına başvurma hak ve yetkisinin kanunla tanındığını açıklamıştır. Bu çerçevede hiçbir yasama organının bu şekilde bir düzenleme yapmayı tercih etmeyeceği belirtilirken, Encümen tarafından teklif hakkında görüşmeye gerek olmadığı görüşü paylaşılmış; mebuslar tarafından da bu durum onaylanarak, teklif ele alınmamıştır.⁵⁷

Görüldüğü üzere, Meşrutiyet dönemi boyunca farklı zamanlarda ortaya çıkan eleştirilere rağmen, 1917 yılında bir mebus tarafından gündeme getirilen söz konusu anayasa değişiklik teklifi, üzerinde görüşülmeye gerek bulunmadığından Genel Kurul'da ele alınmamıştır. Ancak bu tarihten yaklaşık on yıl sonra, farklı bir anayasanın çatısı altında, Türk hukukunda Amerikan modeli anayasa yargısı kurulup kurulamayacağına ilişkin yoğun bir tartışma gündemi oluşmuştur.

B. Temel Hak ve Özgürlükler

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan kanunlaştırmaların yöneldiği amaçlardan biri, kanun önünde eşitliğin gerçekleştirilmesidir. Bu ilke, 1876 yılına kadar kanun düzeyinde ele alınırken; Kanun-i Esasi'de artık bir anayasa hükmü olarak 17. maddede ifade edilmiştir. Kırk yıla yaklaşan bu süreç, temel hak ve özgürlükler açısından yapılan anayasaya aykırılık iddiaları parlamentoda değerlendirilirken önemli bir birikim sağlamıştır.

Birinci Meşrutiyet döneminde kanun önünde eşitlik ilkesine aykırılık iddiası, ilk olarak Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra dile getirilmiştir. 7 Nisan 1877 tarihli birleşimde Vilayet Kanunu görüşülürken, vilayet idare meclislerinin eşit oranda Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlardan oluşturulmasının, Kanun-i Esasi'nin Osmanlı vatandaşlığı ve eşitlikle ilgili hükümlerine aykırı olacağı, hükümde bu durumun din farkı belirtilmeden başka bir şekilde ifade edilmesi gerektiği, Yanya mebusu Çanaka Efendi tarafından ileri sürülmüştür.⁵⁸ Aynı tartışma, 14 Nisan'da tekrar gündeme gelmiş; bu kez İstanbul mebusu Vasiliki Bey, anayasaya aykırı olduğunu düşündüğü söz konusu hükümde Müslüman-gayrimüslim ayırımına son verilmesini savunurken, Kanun-i Esasi'ye aykırı olup olmadığının ayrı bir tartışmada ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Ardından tartışmalar, Kanun-i Esasi'nin eşitlik ilkesini düzenleyen 17. maddesinde yoğunlaşmış; hatta 17 Nisan tarihli birleşimde, ilgili hükmün Meclis-i Ayan tarafından yorumlanması istenmiştir.⁵⁹

Benzer bir iddia, 14 Mayıs'ta bu kez İntihab-ı Mebusan Kanunu görüşmelerinde İstanbul mebusu Vasilaki Bey ve Yanya mebusu Kantarcı Efendi tarafından seçim bölgelerinin oluşturulması ve bölgelerdeki Müslüman-gayrimüslim seçmenlerin oranı üzerinden dile

⁵⁵ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: II, C. II, 35. İnikat, 15 Şubat 1331 (M. 28 Şubat 1916), s. 185.

⁵⁶ Söz konusu konuşmada temel hakların “hiçbir veçhile selb ve nez’i caiz olmayan hukuk-ı tabiiyesi cümlesinden” olduğu şeklindeki doğal hukuk vurgusu, ayrıca dikkat çekmektedir. MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: III, C. II, 30. İnikat, 14 Kanunusani 1332 (M. 27 Ocak 1917), s. 31.

⁵⁷ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: III, C. II, 30. İnikat, 14 Kanunusani 1332 (M. 27 Ocak 1917), s. 31, 32, 33, 34.

⁵⁸ US, C. I, s. 83-87.

⁵⁹ US, C. I, s. 105, 107, 108, 123.

getirilmiştir.⁶⁰

Söz konusu Kanun tasarısıyla ilgili olarak ayrıca, Hazine'ye vergi borcu olanların mebus seçilememeleri hususu, Meclis-i Ayan tarafından seçilme hakkı açısından anayasaya aykırı olarak değerlendirilmiş ve Meclis-i Mebusan'a geri gönderilmiştir. Bu durumun Meclis-i Mebusan'da ciddi bir görüş ayrılığına yol açarak tartışma doğurduğu; ancak görüşme sonunda Meclis-i Ayan'ın önerdiği değişikliğin kabul edildiği anlaşılmıştır.⁶¹ Dolayısıyla seçme ve seçilme hakkı, Kanun-i Esasi'de açık bir şekilde düzenlenmemesine rağmen, itiraza konu edilerek siyasal denetimin gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu durum, aynı zamanda Tanzimat'la başlayan yerel taşra meclislerinde edinilen seçim geleneğinin de bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Görüldüğü üzere, ilk Osmanlı parlamentosunda temel hak ve özgürlükler önemle ele alınmıştır. Ancak parlamentonun tatil edilmesi ve otuz yıl boyunca kapalı olması, İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından açıldığında, parlamentoda temel hak ve özgürlükler konusunda güvence arayışını ortaya çıkarmıştır.

Bu açıdan 21 Ağustos 1909 tarihli anayasa değişiklikleri, gerek 113. maddede yargılama yapılmaksızın Padişahın sürgüne gönderme yetkisinin kaldırılması, gerek daha önce düzenlenmemiş toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, haberleşmenin gizliliği ve sansür yasağı gibi yeniliklerin getirilmesi açısından, temel hak ve özgürlükler konusunda İkinci Meşrutiyet dönemindeki en önemli gelişme olarak kabul edilmelidir. Ancak bu değişiklikler yürürlüğe girmeden önce dahi, Meclis-i Mebusan'da hem toplantı özgürlüğü, hem basın özgürlüğü konusunda anayasaya uygun hareket etme titizliği dikkat çekmektedir.

Örneğin, Tatil-i Eşgal Kanunu görüşmelerinde Erzurum mebusu Ohannes Varteks Efendi, Kanun-i Esasi'de yer verilen "*hürriyet-i şahsiye ile hürriyet-i içtimaiyye ve hürriyet-i sendikiyye hakları*"nın sendikayı yasaklamalarını engellediğini belirtmiş; aksi yönde karar aldıkları takdirde Kanun-i Esasi'ye aykırı davranmış olacaklarını vurgulamıştır.⁶²

Benzer şekilde Matbuat Kanunu görüşülürken Karahisar Şarki mebusu Ömer Feyzi Efendi, tasarıda şiddetli cezalarla basını sınırlamaya karşı olduğunu, Kanun-i Esasi'ye aykırılık doğurması ihtimalinin mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken, İzmir mebusu Seyyid Bey asayişin sağlanması açısından alınacak tedbirlerin Kanun-i Esasi'ye aykırılık oluşturabileceğini ileri sürmüştür.⁶³

Diğer taraftan, İkinci Meşrutiyet döneminde parlamentoda kanun önünde eşitlik kavramı üzerinden anayasaya aykırılık tartışmalarının, en çok "bedel-i askeriye" uygulamasıyla ilgili olarak yürütüldüğü görülmüştür.

Hükümet tarafından Tahsil-i Emval Kanunu tasarısında yer verilen bu vergi, Kanun-i Esasi'ye ve Meşrutiyet ruhuna aykırı bulunarak, Encümen tarafından tasarıdan çıkarılmış; ancak görüşmelerde ele alınırken Gümölcine mebusu İsmail Bey, Encümen'in görüşüne itiraz etmiştir. Şöyle ki, Kanun-i Esasi'nin 118. maddesinde açıkça yürürlükten kaldırılmayan kanun, teamül ve âdetlerin yürürlükte kalmaya devam edeceği şeklindeki ifadeye dayanarak, bedel-i askeriyenin geçerli bir örf ve teamül olarak Anayasa'ya aykırı olmadığını savunmuştur. Edirne mebusu Asım Bey ise, yapılacak düzenlemenin gayrimüslim vatandaşlar açısından bir imtiyaz doğurması halinde eşitlik ilkesine olduğu kadar, adalete de aykırı olacağını vurgulamıştır.⁶⁴ Bu arada Encümen üyesi bazı mebusların da, Kanun-i Esasi'ye aykırı gördükleri bazı noktalar nedeniyle mazbataya muhalefet şerhi koydukları belirtilmelidir.⁶⁵

Kanun önünde eşitlik açısından dikkat çekici bir ifade, 1917 yılında Meclis-i Ayan'da Damat Ferit Paşa tarafından dile getirilmiştir. Pasaport Kanunu görüşmelerindeki "*...Kanun-i Esasi mucibince bir erkeğin malik olduğu hakka bir Osmanlı kadını malik değil midir? Eğer malik ise, o Kanun-i Esasi'ye muhalif hareket edilmemek için bu maddelerin tadili iktiza eder*" şeklindeki sözleri⁶⁶, kanun önünde eşitlik ilkesinin parlamentoda ilk kez kadın-erkek eşitliği

⁶⁰ US, C. I, s. 250, 251.

⁶¹ US, C. I, s. 371, 387, 388.

⁶² MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. V, 104. İnikat, 18 Haziran 1325 (M. 1 Temmuz 1909), s. 124.

⁶³ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. V, 119. İnikat, 14 Temmuz 1325 (M. 27 Temmuz 1909), s. 554.

⁶⁴ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. IV, 94. İnikat, 3 Haziran 1325 (M. 16 Haziran 1909), s. 413, 414, 421, 422.

⁶⁵ MMZC, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. IV, 105. İnikat, 20 Haziran 1325 (M. 3 Temmuz 1909), s. 168-172.

⁶⁶ MAZC, Devre: III, İçtima Senesi: III, C. I, 30. İnikat, 2 Şubat 1332 (M. 15 Şubat 1917), s. 460.

açısından yorumlanmasıdır.

Bütün bu değerlendirmelerin yanında, Kanun-i Esasi'nin, dönemin anayasalarıyla karşılaştırıldığında son derece yeterli bir içeriğe sahip olmasına rağmen, söz konusu hak ve güvenceleri siyasi iktidara karşı koruyucu herhangi bir mekanizma getirmediği bilinmektedir.

Bu noktada Kanun-i Esasi'nin hak ve özgürlüklere ilişkin çeşitli maddelerinde kanunla düzenleme yapılacağı belirtilmişse de, özellikle Birinci Meşrutiyet döneminde yasama sürecinde Padişah iradesinin neredeyse tek belirleyici olması, hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir önleyici tedbir ya da güvencenin varlığından da yoksun bırakmıştır.⁶⁷

İkinci Meşrutiyet döneminde ise temel hak ve özgürlüklerin kanunla sınırlandırılması konusu, parlamentoda da vurgulanmış; örneğin kanuna dayanmayan her türlü aramanın konut dokunulmazlığını ihlal ederek anayasaya aykırılık doğuracağı dile getirilmiştir. Ancak aynı birleşimde Maliye Nazırı Cavit Bey, Kanun-i Esasi'de olduğu gibi, diğer ülkelerde ve İnsan Hakları Beyannamesi'ni ilan eden Fransa'da da, hiçbir hak ve özgürlüğün mutlak ve kesin olmadığını vurgulamış; mutlak olarak yalnızca işkence yasağının tanındığını, konut dokunulmazlığıyla ilgili olarak görüşülmekte olan maddenin "*Kanun-i Esasi'nin ne ruhuna, ne de lafzına muhalif olmadığını*" belirtmiştir.⁶⁸

Bu konuda dikkat çekici bir başka yorum, İzmir mebusu Nesim Mazelyah tarafından istimlak konusundaki bir kanun tasarısı görüşülürken yapılmış; mülkün bedelsiz alınması konusunda yapılacak işlemin kanunla düzenlenmesinin, anayasaya aykırı olduğu gerçeğini değiştirmediyini, Kanun-i Esasi'nin kendilerini bu şekilde kanun yapmaktan men ettiğini, yaptıkları takdirde Kanun-i Esasi'yi muhafaza ile yükümlü olan Meclis-i Ayan tarafından reddedileceğini dile getirmiştir.⁶⁹ Görüldüğü üzere, bir yandan kanunların anayasaya uygunluğunun siyasal denetimi vurgulanırken; diğer yandan, şekil açısından olduğu kadar, esas noktasında da anayasaya uygunluğun sağlanmasına dikkat çekilmiştir.

Parlamento görüşmelerinde temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak savaş hali de gözönüne alınmış; örneğin Meclis-i Ayan'daki bir görüşmede Ahmet Rıza Bey, gündemdeki layihanın Kanun-i Esasi'nin 24. maddesinde düzenlenen angarya yasağına aykırı olduğunu, savaş zamanıyla sınırlı olarak bazı tedbirler alınabilirse de, düzenlemenin savaş sonrasında da uygulanacak olmasından dolayı anayasaya aykırılık doğuracağını ileri sürmüştür.⁷⁰

Bu noktada kanun-ı muvakkat uygulamasıyla yürütme organına kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı kararlar alma yetkisi tanınarak, Kanun-i Esasi'de temel hak ve özgürlüklerin kanunla düzenlenmesi kuralına bir istisna getirildiğine dikkat çekilmiştir. Ancak Halep mebusu Hamit Bey, bu yoruma karşı çıkarak, kanun-ı muvakkatlerin temel hakları sınırlandırabileceğini kabul etmenin, Kanun-i Esasi'nin verdiği yetkiye aykırı olduğunu, Kanun-i Esasi'de tanınan eğitim-öğretim, basın, kişi hak ve özgürlüklerinin ancak kanunla sınırlandırılabilceğini savunmuştur.⁷¹

Benzer bir tartışma, ertesi yıl Meclis-i Ayan'da gündeme gelmiş; parlamento tarafından hala onaylanmamış bir kanun-ı muvakkat olarak yürürlüğünü sürdüren 1877 tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi'ne dayanarak, Hükümet tarafından basının teftiş ve muayeneye tabi tutulmasının Kanun-i Esasi'ye aykırı olup olmadığının incelenmesi hususunda Nuri Bey tarafından bir önerge verilmiştir.⁷²

Görüldüğü üzere, gerek Birinci Meşrutiyet, gerek İkinci Meşrutiyet dönemleri boyunca, temel hak ve özgürlükler konusunda anayasaya aykırılık iddiaları, Osmanlı parlamentosunda farklı açılardan dile getirilmiştir. 1921 Anayasası döneminde Kanun-i Esasi'nin temel hak ve özgürlüklerle ilgili hükümleri yürürlüğünü sürdürmüş; 1924 Anayasası döneminde de, anayasanın üstünlüğü kabul edilmesine rağmen, temel hak ve özgürlüklerle ilgili koruyucu bir güvence mekanizması getirilmemiştir. Bu durumun, anayasaya aykırılık tartışmalarının süreklilik arz etmesi sonucunu doğurduğu düşünülebilir.

⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. Server TANİLLİ, Devlet ve Demokrasi-Anayasa Hukukuna Giriş, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 1982; Münci KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1993.

⁶⁸ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: IV, C. I, 18. İnikat, 15 Kanunuevvel 1333 (M. 15 Aralık 1917), s. 289, 293, 294.

⁶⁹ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: I, C. I, 45. İnikat, 24 Teşrinievvel 1331 (M. 6 Kasım 1915), s. 673.

⁷⁰ MAZC, Devre: III, İçtima Senesi: III, C. II, 48. İnikat, 24 Mart 1333 (M. 24 Mart 1917), s. 337.

⁷¹ MMZC, Devre: III, İçtima Senesi: III, C. III, 52. İnikat, 10 Mart 1333 (M. 10 Mart 1917), s. 133, 134.

⁷² MAZC, Devre: III, İçtima Senesi: V, C. I, 15. İnikat, 12 Kanunuevvel 1334 (M. 12 Aralık 1918), s. 182-184.

IV. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca İslam hukuku ve şeriata aykırı olmamak kaydıyla oluşturulan örfi hukuk uygulanmış; 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla kanun yapım usulünde kaynak ve şekil açısından yeni bir yol izlenmeye başlanmıştır. Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki anayasal belgelerde ifade edilen temel hak ve güvenceleri korumak ve düzenlemek için farklı hukuk alanlarında kanunlaştırma hareketleri gerçekleştirilmiş; 1876 yılında bir anayasanın kabulüyle Devletin işleyişi, temel organları, kişi hak ve özgürlükleri açısından yeni bir dönem başlamıştır. Ancak anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı kabul edilirken, anayasada yer verilen esasların korunması ve bunlara aykırı düzenleme yapılmaması açısından etkili bir denetim mekanizması öngörülmemiştir. Padişah tarafından üyeleri belirlenen Meclis-i Ayan'ın Kanun-i Esasi'ye uygunluk açısından kanun tasarıları üzerinde siyasal denetim yapması kabul edilmişse de, dönemin ve ülkenin koşulları gereğince herhangi bir yargısal denetim kurulmamıştır.

Ancak kanunların yargısal denetimi konusunda 1803 yılında Amerika'da ortaya çıkan gelişmeye Osmanlı parlamentosunda zaman zaman değinildiği, benzer bir usulün benimsenmesi için anayasa değişiklik teklifi sunulduğu da görülmüştür. Söz konusu anayasa değişiklik teklifi parlamentoda kabul görmese de, Meşrutiyet dönemlerinde yasama ve yürütmenin anayasaya uygun hareket etmesi konusunda parlamento üyelerinin eleştirel yaklaşımları süreklilik göstermiştir.

Bununla birlikte, Osmanlı parlamentosunda yapılan tartışmaların anayasaya uygun bir yönetim anlayışının izlenmesindeki etkisinin sınırlı olduğu düşünülebilir de; farklı dönemlerde, farklı konulara ilişkin olarak kişi ve kurumların –az sayıda ve sınırlı kapsamda da olsa– bu konuda yaptıkları değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Örneğin 1888 yılında Girit'te asayişin sağlanması için atılan adımların ve yapılacak düzenlemelerin Kanun-i Esasi'ye uygun olması gerektiği yönünde Hükümetin karar alması⁷³, 1908 yılında Dahiliye Nezareti'nin Kosova'da kan davalarının çözümüyle ilgili komisyon uygulamalarının Kanun-i Esasi'ye uygunluk açısından değerlendirilmesi gerektiği yönündeki görüşü⁷⁴ veya Sadrazamlık yapmış bir devlet adamı olarak Kamil Paşa'nın 1911 yılında Kanun-i Esasi'ye uygun hareket edilmesi yönündeki değerlendirmesi⁷⁵ önemli sayılmalıdır.

Bu doğrultuda Cumhuriyetin kuruluş sürecinde Ziya Gökalp'in 18 Aralık 1922 tarihli bir yazısında vurguladığı hususlar da dikkat çekmektedir: “...Kanunların en mukaddesi de (Kanun-i Esasi)dir. Zira en büyük mefkureler bu kanunda tecelli etmiştir. O halde, en büyük hürmet ve itaat, bu kanuna gösterilmelidir... Bir milletin Kanun-i Esasisine olan hürmeti nasıl tezahür eder? Bütün kanunların Kanun-i Esasi'ye tevafuk etmesiyle. Halbuki, her millette Kanun-i Esasi'ye ruhan muhalif birtakım kanunlar vardır ki ya eskiden kalmış, yahut sonradan bilinmeyerek yapılmıştır. Bu gibi kanunların mevcudiyeti, Kanun-i Esasi'nin bütün kanunlara me'haz olması umdesini ihlâl etmez mi? Şüphesiz ki eder. Bir milletin kanunları arasında tenakus bulunması, bilhassa, hususî kanunlarla Kanun-i Esasi arasında hakikî tenakusların mevcudiyeti anarşilerin en büyüğüdür...”⁷⁶

Ziya Gökalp, aynı yazıda kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanması için Türkiye'de de, Amerika'da olduğu gibi bir yüksek mahkeme kurulmasını önermiş ve “Bu mahkeme, hem hususî kanunların Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na muvafık olup olmadığını, hem de nizamnamelerin ve talimatların hususî kanunlara muvafakatini tedkik vazifesiyle mükellef olmalıdır” diye belirtmiştir.⁷⁷ Ziya Gökalp'in kanunların anayasaya uygunluğunun merkezi bir yargı organı eliyle denetlenmesi düşüncesi, literatürde Türk hukuk sisteminde bu konudaki öncülerden biri olarak değerlendirilmektedir.⁷⁸

Ancak 1922 yılında ifade edilen bu görüşler, Meşrutiyet dönemi uygulama ve tartışmalarından etkilenmediği düşünülemeyeceği gibi; Cumhuriyetin ilanından ve 1924 Anayasası'nın kabulünden birkaç yıl sonra verilen mahkeme kararları ile yapılan teorik tartışmaların da, özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan eleştirel yaklaşım göz ardı

⁷³ Fon Adı: Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Dosya No: 36, Belge No: 13.

⁷⁴ Fon Adı: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), Dosya No: 2650, Belge No: 14-3.

⁷⁵ Fon Adı: Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Yıldız Esas Evrakına Ek) (Y.EE.KP.), Dosya No: 34, Belge No: 3322.

⁷⁶ ZİYA GÖKALP, “Yüce Mahkeme”, Küçük Mecmua, 1.Sene, S: 27, 18 Kanunuevvel 1338, s. 12.

⁷⁷ ZİYA GÖKALP, s. 13.

⁷⁸ ONAR, s. 196, 197.

edilerek değerlendirilmesi mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Meclis Tutanakları

Fon Adı: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), Dosya No: 2650, Belge No: 14-3.

Fon Adı: Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Dosya No: 36, Belge No: 13.

Fon Adı: Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Yıldız Esas Evrakına Ek) (Y.EE.KP.), Dosya No: 34, Belge No: 3322.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC), TBMM Basımevi, Ankara, 1988-1991.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), TBMM Basımevi, Ankara, 1982-1992.

Kitap ve Makaleler

AHMED ŞUAYB: Hukuk-ı İdare, Birinci Kısım, Dersaadet, 1326-1328.

ALDIKAÇTI, Orhan: Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1982.

ANAYURT, Ömer: Anayasa Hukuku: Genel Kısım, Seçkin Yayınları, Ankara, 2018.

ARMAĞAN, Servet: Anayasa Mahkememizde Kazai Murakabe Sistemi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1967.

DEĞERLİ, Y.Selim: Anayasa Yargısında Ön-Denetim ve Türk Anayasa Yargısı, Yıldırım Bayezit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

DESEURE, Brecht: “Constitutional Precedence and the Genesis of the Belgian Constitution of 1831”, in Müßig, Ulrike (ed.), Reconsidering Constitutional Formation II- Decisive Constitutional Normativity From Old Liberties to New Precedence, Springer, 2018, s. 211-256.

FEYZİOĞLU, T.: Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1951.

GÖZLER, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. II, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.

GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019.

GÜLSOY, M.T. : Türkiye’de Anayasanın Üstünlüğü ve Bağlayıcılığı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

İBA, Ş.-KILIÇ, A.: Anayasa Yargısı Dersleri, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019.

İBRAHİM HAKKI: Hukuk-ı İdare, C. I, İstanbul, 1312.

KAPANİ, Münci: Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

KUZU, Burhan: Türk Anayasa Hukukunda Kanun Hükmünde Kararnameler, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.

M.ZİYAEDDİN: Hukuk-ı Siyasiye ve İdare, İstanbul, 1327.

MUSTAFA ASIM : Hukuk-ı İdare ve Hukuk-ı Esasiye (Hukuk-ı Esasiye-3.Kitab), İstanbul, 1334.

OKANDAN, R.G.: “Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 33 (1-2), 1967, s. 3-21.

ONAR, Erdal: Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler, Ankara, 2003.

ÖZKORKUT, N.: “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(1), 2004, s. 173-184.

TANİLLİ, Server: Devlet ve Demokrasi-Anayasa Hukukuna Giriş, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 1982.

TANÖR, Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

TEZİÇ, Erdoğan: Anayasa Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul, 2014.

TUNAYA, T.Z.: Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.

TUNÇ, Hasan: Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.

US, Hakkı Tarık: Meclis-i Mebusan 1293 (1877) Zabıt Ceridesi, C. I-II, İstanbul, 1939.

- ÜÇOK, Coşkun: “1876 Anayasasının Kaynakları, Özellikle 1851 Prusya Anayasası”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Haz.: Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1976, s. 1-25.
- ZİYA GÖKALP: “Yüce Mahkeme”, Küçük Mecmua, 1.Sene, S: 27, 18 Kanunuevvel 1338, s. 12-13.